

САВЕЗНА КОМИСИЈА ЗА КУЛТУРНЕ ВЕЗЕ СА ИНОСТРАНСТВОМ – ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1949-1971. ГОДИНЕ

66

Апстракт: Аутор прилога је својевремено извршио архивистичку обраду фонда *Савезна комисија за културне везе са иностранством* (Архив Југославије, фонд 559) и написао неколико архивистичких и историографских радова користећи његову грађу. Овим текстом аутор намерава да пружи основне податке о историјату творца фонда и стању архивске грађе. Настоји, најзад, да да оцену значаја овог фонда као извора за проучавање спољне политике социјалистичке Југославије у периоду 1949–1971. године.

Кључне речи: Архив Југославије, Савезна комисија за културне везе са иностранством, социјалистичка Југославија, спољна политика

О СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ ЈУГОСЛАВИЈЕ КРОЗ ФОНДОВЕ АРХИВА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Архив Југославије прикупља, стручно обрађује, чува и даје јавности на коришћење документарну грађу насталу радом институција и истакнутих појединаца југословенске државе: од оснивања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 1918. до распада Државне заједнице Србија и Црна Гора 2006. године. То су документа настала радом централних органа власти како Краљевине, тако и социјалистичке Југославије, документа настала радом различитих стручних тела при Влади и министарствима, као и грађа политичких странака, удружења грађана, банака, привредних друштава и виђенијих политичара и јавних делатника. Сва та акта, предмети и досијеи смештени су у приближно 850 фондова и збирки, укупне дужине око 26 хиљада метара.

Документа Архива Југославије деле судбину творца: ратна разарања, окупација, ослободилачки, грађански и револуционарни рат 1941–1945. допринели су трајном губитку документарне грађе бројних институција; револуционарни жар појединаца, њихов немар према заоставштини прошлости (коју би требало заборавити пред перспективом будућности која се градила петогодишњим плановима), допринели су даљем пропадању документарне грађе која је данас похрањена у Архиву Југославије.²

¹ архивски саветник, ivan.hofman69@gmail.com

² Видосава Ераковић, *Однос југословенске државе према архивама 1945–1952, прокламо-*

Шта може да се каже о стању грађе која покрива спољну политику Југославије? Документа Министарства спољних послова и различитих дипломатско-конзуларних представништава Краљевине Југославије смештена је у близу 80 архивских фондова, али је грађа сâмог Министарства, као и представништава у земљама које су се нашле под окупацијом Трећег рајха, уништена и/или опљачкана, што заинтересованој јавности значајно отежава истраживачки рад.³

Документа која покривају спољну политику социјалистичке Југославије нису претрпела ратна разарања, изузев два фонда која су изгорела приликом бомбардовања НАТО авијације 1999,⁴ али се грађа Државног секретаријата за иностране послове, односно Савезног секретаријата за иностране послове и читаве мреже дипломатско-конзуларних представништава не налази у поседу Архива Југославије, већ је још увек код творца (односно његовог наследника) – Министарства спољних послова Републике Србије. Стога су истраживачи принуђени да консултују друге документарне изворе који покривају одређене уже сегменте спољне политике ФНР/СФР Југославије. Речено се пре свега односи на следеће фондове:

1. *Канцеларија маршала Југославије* (АЈ, 836, 1943–1953)
2. *Кабинет председника Републике* (АЈ, 837, 1953–1980)
3. *Савез комуниста Југославије* (АЈ, 507, 1919–1990)
4. *Антифашистички фронт жена* (АЈ, 141, 1945–1953)
5. *Савез социјалистичке омладине Југославије* (АЈ, 114, 1945–1990).⁵

Свако министарство (касније Државни или Савезни секретаријат) имало је у свом домену сарадњу са сродним институцијама у иностранству, а постоје и фондови настали радом институција које су се бавиле одређеним, уже стручним, питањима међународне сарадње. Неки од њих су:

1. *Савезни завод за међународну техничку сарадњу* (АЈ, 208, 1953–1971)
2. *Савезни завод за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу* (АЈ, 465, 1953–1991)
3. *Савезни комитет за здравство и социјалну заштиту* (АЈ, 582, 1974–1978)
4. *Југословенска комисија за сарадњу са UNICEF* (АЈ, 356, 1948–1979)

вано и стварно, Архив 1–2, Београд, 2013, 72-85.

³ Мр Комнен Пијевац, Миладин Милошевић, Вукман Боричић, *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Београд, 2000, 51-55.

⁴ Ради се о *Савезном друштвеном савету за међународне односе* (АЈ, 453) и *Фонду солидарности са несврстаним земљама и земљама у развоју* (АЈ, 454), Архив Југославије, http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/arhivska_gradja/fondovi_i_zbirke/fondovi_unisteni_tokom_nato_bombardovanja_1999_godine.html (приступљено 29. августа 2021)

⁵ Архив Југославије, http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/arhivska_gradja/fondovi_i_zbirke/fondovi_iz_perioda_nakon_1945_godine.html (приступљено 29. августа 2021)

5. *Југословенска комисија за сарадњу са међународним здравственим организацијама* (АЈ, 357, 1952–1977)
6. *Југословенска комисија за сарадњу са UNESCO* (АЈ, 534, 1951–1978)
7. *Југословенски олимпијски комитет* (АЈ, 832, 1959–2003).⁶

Овој разноликој групи архивских фондова припада и *Савезна комисија за културне везе са иностранством* (АЈ, 559, 1953–1971) која је предмет овог рада.

О ИСТОРИЈСКОЈ ПОЗАДИНИ НА КОЈУ СЕ ФОНД ОСЛАЊА

68

Маја 1945. године завршен је ослободилачки, грађански и револуционарни рат у Југославији. Комунистичка партија Југославије, у почетку малобројна партија професионалних револуционара, изашла је из рата као неприкосновени победник. Располагала је респектабилном оружаном силом и започела изградњу социјализма по тада једином познатом – совјетском – узору. Спољнополитички и економски везала се за СССР и „народне демократије“ и СССР је, будући доминантна војна сила у Источној и Средњој Европи, била у позицији да јој намеће своју спољну политику, што је чинила преко различитих партијских, привредних и културно-просветних институција.⁷

Југославија је настојала да успостави равноправан однос са СССР, позивајући се на властито револуционарно искуство. Настојала је да води самосталну спољну политику, што је дошло до изражаја у Тршћанској кризи и помагању комунистичног покрета у грађанском рату у Грчкој, као и у настојању да успостави, слично односу СССР према ФНРЈ и „народним демократијама“, патерналистички однос према Албанији, шаљући у њу стручњаке различитих профила да покрећу рад одређених институција и шаљући омладину да гради инфраструктурне објекте, односно школујући албанске ученике и студенте у стручним школама и на факултетима ФНРЈ.⁸

Сукоб са Информбироом 1948. представља преломни догађај у историји социјалистичке Југославије. У почетку је КПЈ настојала да докаже неистинитост оптужби заоштравајући стаљинистички политички курс, чије су главне манифестације биле појачана унутрашњополитичка репресија (кроз насилну колективизацију пољопривреде и прогон стварних или фиктивних присталица Информбироа), намећање социјализма у уметничком стваралаштву и појачана антизападна пропаганда. Сукоб је ипак био непомирљив. Земља се нашла у потпуној изолацији и планирана изградња социјалистичке привреде и друштва, кроз серију петогодишњих планова, била је доведена у питање. Врх КПЈ је схватио да је за опстанак државе било

⁶ Исто

⁷ Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу (1945–1950)*, Подгорица, 1998, 451–468.

⁸ Архив Југославије (АЈ), Комитет за културу и уметност при влади ФНРЈ (314), фасцикла 4, јединица описа 15, *Везе са Албанијом (1946–1948)*; АЈ, Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ (315-6-15), *Албански студенти у ФНРЈ (1946–1948)*; Božica Slavković, *Jugoslovensko-albanska saradnja u oblasti kulture, nauke i prosvete 1945–1948*. Istorija 20. veka, XXX, 3, Beograd, 2012, 109-128; Бранко Петрановић, *н. д.*, 468-480.

неопходно да се изврше корените промене на унутрашњем и спољном плану, али такве промене које неће угрозити неприкосновену улогу Партије у свим сегментима друштва. Одатле потичу теорија и пракса социјалистичког самоуправљања и спољнополитички заокрет у форми отварања према капиталистичком Западу и, касније, у форми политике еквидистанце према војнополитичким блоковима и стварања Покрета несврстаних.⁹

Спољнополитички заокрет ФНРЈ можемо да пратимо од краја 1949. године. Тада је отворена изложба средњовековне уметности народа Југославије у Паризу, а државни фолклорни ансамбли су започели турнеје по земљама Западне Европе. Југославија, сиромашна земља која је претрпела тешка ратна разарања, чији је привредни опоравак био заустављен сукобом са Информбироом, није могла да понуди Западу ни робу ни капитал. Још мање је могла да очекује да ће на западном тржишту идеја моћи да пласира своју идеологију. Тако је око 1950. култура постала „ослонац, претходница и саставни део спољне политике“ Југославије.¹⁰ Југословенски уметници и ансамбли постали су редовни учесници међународних фестивала и изложби, а Југославија је постала домаћин истакнутим уметницима и ансамблима са Запада. Интензивно су превођена на светске језике дела водећих домаћих књижевника и стидљиво су почела да се преводе на језике народа Југославије дела до тада проскрибованих западних аутора. Држава је помагала сарадњу домаћих катедри за јужнословенске језике са славистичким семинарима у иностранству, а оснивала је и помагала рад лектората јужнословенских језика при страним универзитетима. Редовно је слала студенте и научне раднике на студије и стручно усавршавање у иностранство и почела да прима студенте и научне раднике из иностранства.

УКРАТКО О ИСТОРИЈИ ИНСТИТУЦИЈЕ

Сви органи управе ФНРЈ који су били надлежни за просвету и културу у периоду 1945–1953. (Министарство просвете ФНРЈ, Комитет за културу и уметност при Влади ФНРЈ, Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ, Министарство за науку и културу ФНРЈ и Савет за науку и културу ФНРЈ) имали су у свом ресору успостављање и одржавање културно-просветних веза са иностранством. Имали су своје одсеке, одељења и/или секторе који су били задужени било за пласирање југословенског уметничког стваралаштва у иностранству (односно иностраног у ФНРЈ), било за размену студената и научних радника са иностранством.

Нове, далеко веће спољнополитичке амбиције владајуће партијске бюрократије, произашле из сукоба са Информбироом, утицале су на одлуку да се ови послови обједине под кровом једне специјализоване институције, па је 12. марта

⁹ О томе више у: Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*, Zagreb, 1988; Драган Богетић, *Корени југословенског опредељења за несврстаност*, Београд, 1990; Isti, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd, 2000.

¹⁰ Мирослав Перишић, *Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем. Култура – ослонац, претходница и саставни део спољне политике*, Писати историју Југославије: виђење српског фактора, Београд, 2007.

1953. основана Комисија за културне везе са иностранством (како се звала до маја 1967. године) са циљем да помаже одржавање и развијање културних веза ФНРЈ са другим земљама и међународним организацијама. Задатак Комисије био је да упознаје институције и појединце из иностранства са достигнућима ФНРЈ на пољу културе и да на тај начин допринесе упознавању иностране јавности са историјом и културом југословенских народа (истовремено и да инострана јавност упозна достигнућа ФНРЈ у изградњи социјализма). Комисија је такође имала задатак да омогући упознавање југословенских народа са културним стремљењима и достигнућима других народа и да успостави и развија сарадњу са установама и организацијама из иностранства које делују на подручју културне пропаганде. О свом раду давала је потребне информације Савезном извршном већу, јавности и појединим заинтересованим установама и појединцима. Надзор над радом Комисије вршило је непосредно Савезно извршно веће.

70

Према *Уредби о Комисији за културне везе са иностранством* од 31. марта 1960. установа је била дефинисана као орган друштвеног самоуправљања у области културних, просветних и научних веза са иностранством. Поред онога што је било прописано Уредбом и Статутом из 1953. Комисија је добила следеће задатке: да разматра у целини и предлаже СИВ-у и надлежним органима управе мере за успостављање и развијање културне, просветне и научне сарадње са иностранством; да учествује у закључивању конвенција и осталих уговора о сарадњи са другим земљама и да на основу њих утврђује годишње програме културне сарадње са иностранством; да организује конкретне облике културно-просветно-научне сарадње (изложбе југословенске уметности у иностранству, односно иностране у Југославији, пласира југословенску књижевност, односно помаже иностраним установама у пласирању иностране књижевности у Југославији, организује турнеје југословенских уметника и ансамбала, односно иностраних у Југославији, организује размену научних радника и студената, утврђује годишње планове издавања публикација о културном животу ФНРЈ намењене иностранству, одлучује о учешћу југословенских културних и научних радника на међународним фестивалима и научним скуповима). Сви програми културне, просветне и научне сарадње које би саставила Комисија били су прослеђивани Државном секретаријату за иностране послове на одобрење.

На основу *Закона о савезним органима управе* из фебруара 1965. Комисија је постала орган за послове од интереса за федерацију са својством правног лица.

Маја 1967. донет је *Закон о савезним органима управе, савезним саветима и савезним организацијама*. Овим правним актом биле су образоване савезне комисије у циљу обављања стручних послова које су вршила колективна тела или која су била од интереса за два или више савезна органа управе. Комисија за културне везе са иностранством била је преименована у Савезну комисију за културне везе са иностранством. Задржала је својства правног лица обављајући следеће послове: координирала је рад државних органа и организација у области културно-просветне сарадње са иностранством, предлагала је мере за њено унапређење и учествовала у закључивању програма културне и просветне сарадње СФРЈ са другим земљама.

Савезна комисија за културне везе са иностранством била је укинута *Законом о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација* и престала је да ради 1. октобра 1971. године. Највећи део њених надлежности преузели су републички савети за просвету и културу, а део је наследио Савезни завод за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу.¹¹

КАКО ФОНД ИЗГЛЕДА И ШТА НАМ СВЕ ПРУЖА

Укупна количина архивске грађе фонда *Савезна комисија за културне везе са иностранством*, након што је завршена архивистичка обрада, износи 21,5 т. Документа су смештена у 217 фасцикли, односно у 450 јединица описа. Распон година грађе је шири од распона година сâмог фонда и протеже се од 1946. до 1971. године. Ова разлика проистиче из околности да је *Савезна комисија за културне везе са иностранством настала из Одељења за културне везе са иностранством Савета за науку и културу Владе ФНРЈ* (АЈ, 317) и преузела његове незавршене предмете.

У фонду се чувају акта различите врсте: извештаји, информације, забелешке, реферати, елаборати, стенографске белешке, брошуре, исечци из новина, фотографије и каталози. Најзаступљенија су документа писана српскохрватским језиком у обе варијанте. Акта из Словеније писана су словеначким, односно она из Македоније македонским језиком. Најзаступљенији страни језици су енглески, француски, немачки, италијански и руски, али има и аката писаних другим језицима.

Класификација и систематизација грађе извршене су по принципу слободне провенијенције – облик функција и делатности ствараоца фонда. Основне класификационе групе су:

1. Општи материјали
2. Култура и уметност
3. Просвета и наука.

Грађа унутар основне класификационе групе *Култура и уметност* распоређена је на подгрупе по уметностима: *Књижевност, Ликовне уметности, Музичка уметност и Драмске уметности*. Унутар подгрупа документа су распоређена на јединице описа по различитим принципима (тематски, географски и др.).

Грађа унутар основне класификационе групе *Просвета и наука* распоређена је на подгрупе *Семинари и научни скупови, Славистичке студије и лекторати и Стипедније и специјализације*. Јединице описа унутар ових подгрупа састављене су по географском, тематском и другим принципима.

Унутар основне класификационе групе *Општи материјали* налази се сва она грађа која покрива више функција и делатности истовремено (извештаји намењени секретару Комисије,¹² општи извештаји о сарадњи са неком земљом или регијом¹³ или материјали са седница руководећих органа институције).¹⁴

¹¹ Иван Хофман, АЈ–559, *Савезна комисија за културне везе са иностранством 1953–1971 (1946–1971), сумарно-аналитички инвентар*, Архив Југославије, Београд, 2018, VII.

¹² АЈ, 559-16-34, *Забелешке „за друга Фрота“*

¹³ АЈ, 559-45-99, *Везе са Француском*; АЈ, 559-69-154, *Депеше – земље Азије (1968–1970)*

¹⁴ АЈ, 559-39-85, *Двадесет и четврта седница Савезне комисије за културне везе са*

Уколико не бисмо рачунали један број докумената насталих у раздобљу 1946–1949, архивска грађа фонда обухвата временски период од двадесет и једне године: почев од првих, стидљивих корака југословенске дипломатије да, повезујући се са љутим идеолошким противницима – земљама Запада, изађе из изолације, па све до времена када је Југославија суверено стајала на челу Покрета несврстаних и радо играла улогу посредника између два сукобљена војнополитичка савеза. Ова еволуција може лако да се прати кроз документа.

Чланови Академског културно-уметничког друштва „Иво Лола Рибар“ из Београда приликом свечаног отварања фолклорног фестивала у Оберсдорфу, СР Немачка, 1961. (АЈ, 559-126-270).

У грађи насталој раних година рада Савезне комисије за културне везе са иностранством, крајем 40-их, у првој половини 50-их година доминирају садржаји који сведоче о настојањима ФНРЈ да се на међународној сцени представи као земља сиромашна у материјалном погледу, али са богатим културним наслеђем (које је, сасвим сигурно, западној културној елити изгледало егзотично). То је, ван сваке сумње, грађа о монументалној изложби средњовековне уметности југословенских народа, чијим је отварањем у Паризу 1949. заправо почело отварање ФНРЈ

према свету.¹⁵ Следе документа о слању професионалних фолклорних ансамбала на вишемесечне турнеје и такмичења као што је Ајстедвед (*Eisteddfodd*) у Хлангохлену (*Llangollen*)¹⁶ или материјали о извођењу *Дунда Мароја* Марина Држића на престижном фестивалу у Единбургу и другим позорницама, под геслом „И ми имамо ренесансу“.¹⁷

У корпус докумената из времена отварања ФНРЈ према Западу спадају и материјали о изложби *Човек, природа и предмети на фрескама Богородице Љевишке*

иностранством.

¹⁵ АЈ, 559-91-203, *Изложба југословенске средњовековне уметности*.

¹⁶ АЈ, 559-109-241, *Поверљиво о извођачким уметностима*; АЈ, 559-109-242, *Општи материјали о извођачким уметностима 1950–1958*; АЈ, 559-122-260, *Музички фолклор и аматеризам 1953–1955*; АЈ, 559-125-266, *Ансамбл „Коло“*; АЈ, 559-126-267, *Збор народних плесова и пјесама НР Хрватске „Ладо“*; АЈ, 559-126-268, *Државни ансамбл за народне игре и песме НР Македоније „Танец“*; АЈ, 559-126-269, *Академско културно-уметничко друштво „Бранко Крсмановић“*; АЈ, 559-126-270, *Омладинско културно-уметничко друштво „Иво Лола Рибар“*; Biljana Milanović, *Sounding the Turn to the West: Music and Diplomacy of Yugoslavia After the Split with the USSR and the Countries of the “People’s Democracy” (1949–1952)*, *The Tunes Of Diplomatic Notes. Music And Diplomacy In Southeast Europe (18th–20th Century)* Edited By Ivana Vesić, Vesna Peno, Boštjan Udovič, Belgrade–Ljubljana, 2020, 185-202; Ivan Hofman, *“Folklore Diplomacy” – The Role of Musical Folklore In Yugoslavia’s Foreign Policy 1949–1971*, *Isto*, 203-227.

¹⁷ АЈ, 559-127-271, *Позориште, опера и балет 1951–1954*.

у *Призрену*,¹⁸ грађа о слању водећих живих ликовних уметника (Петар Лубарда, Војин Бакић и др.) на престижне међународне ликовне манифестације¹⁹ и материјали о превођењу прозе два државна писца – Ива Андрића и Мирослава Крлеже – на светске језике и њеном пласирању иностранству (као и пласирању дела других идеолошки проверених југословенских књижевника).²⁰

Међу документима из прве половине 50-их година налазе се она која сведоче о настојању ФНРЈ да недостатак стручњака различитих профила надомести слањем стипендиста на студије и стручно усавршавање на Запад, преваходно у Велику Британију и Француску, а од краја деценије све интензивније у САД.²¹

Као што грађа фонда прати излазак ФНРЈ из изолације и почетке њене дипломатске офанзиве оруђима културе и уметности, тако прати и све промене њеног спољнополитичког курса. Документа из друге половине 50-их година сведоче о процесу отопљавања односа са СССР и земљама Варшавског уговора, што је резултат договора Јосипа Броза Тита и Никите Сергејевича Хрушчова у Београду и Москви (1955. и 1956).²² Тада је значајан број југословенских стручњака био послат на универзитете и у различите научне установе у СССР, Чехословачку, Пољску и ДР Немачку ради стручног усавршавања.²³ С друге стране, стручњаци из земаља Варшавског уговора боравили су извесно време на универзитетима и у институтима ФНРЈ.²⁴

Извештај архитекте Владимира Белоусова о студијском боравку у Југославији 1957. у форми цртежа (АЈ, 559-200-416).

Посебно је занимљива грађа која се односи на сарадњу ФНРЈ са СССР на пољу културе и уметности, јер сведочи како „прва земља социјализма“ показује у преговорима значајан уцењивачки потенцијал и редовно наступа са позиција силе. Добру илустрацију ове (можда неке преоштре) оцене чини преписка поводом организовања изложбе југословенске књиге у СССР, односно совјетске у ФНРЈ. Совјетска влада је поставила услов југословенској страни да, уколико жели да при-

¹⁸ АЈ, 559-91-204, *Изложба фресака цркве Богородица Љевишка.*

¹⁹ АЈ, 559-92-206, *Бијенале у Венецији*; АЈ, 559-92-207, *Бијенале у Сао Паолу*; АЈ, 559-93-208, *Бијенале у Александрији*.

²⁰ АЈ, 559-71-160, *Поверљиво о књижевности и издаваштву.*

²¹ АЈ, 559-181-376, *Студије и специјализације у Француској*; АЈ, 559-183-380, *Стипендисти Британског савета*; АЈ, 559-193-402, *Фордова фондација.*

²² АЈ, 559-49-109, *Везе са СССР (1956–1960)*; АЈ, 559-66-147, *Депеше из земаља Варшавског уговора*

²³ АЈ, 559-189-392, *Студије и специјализације у СССР*; АЈ, 559-190-395, *Студије и специјализације у Демократској Републици Немачкој и др.*

²⁴ АЈ, 559-213-439, *Стипендисти и специјализанти из Чехословачке*; АЈ, 559-214-441, *Стипендисти и специјализанти из Пољске.* Драган Теодосић, *Извештаји Владимира Белоусова, стипендисте Владе ФНРЈ*, Архив 1–2, Београд, 2012, 206-212.

каже своју издавачку делатност у Москви, Лењинграду, Кијеву и другим градовима СССР, мора да уклони из понуде све публикације Едварда Кардеља и других „реви-зциониста“, као и преводе оних совјетских (руских) аутора који су били под ударом совјетске цензуре (Борис Пастернак, нпр.). А када је на дневни ред дошла припрема изложбе совјетских књига у ФНРЈ, југословенска страна је била приморана да прихвати совјетски избор публикација без поговора.²⁵

Један други пример показује како је совјетска страна користила културу не би ли се умешала у спорове Југославије и њених суседа. Током 1967. започеле су припреме за снимање филма *Битка на Неретви*, несумњиво највећег спектакла у југословенској кинематографији. Амбициозни редитељ Вељко Булајић желео је да у уводним сценама направи преглед револуционарних традиција југословенских народа и, како је то укључивало Самуила и „ослободилачки рат македонског народа против византијских завојевача“, побунила се влада Бугарске. Совјети су одмах реаговали претњом да ће обуставити сваку помоћ у изради филма (а већ је било уговорено да ће у пројекту учествовати легендарни глумац Сергеј Бондарчук и различито совјетско техничко особље), уколико аутори не избаце спорне сцене, па је југословенска страна била приморана да попусти.²⁶

Када посматрамо грађу фонда насталу почев од краја 50-их година, па до укидања Савезне комисије за културне везе са иностранством 1971, примећујемо да огроман простор заузимају документа о страним држављанима на студијама и специјализацији у Југославији. Пред читаоцима корача колона младих људи из доскорашњих колонија и мандатних територија. Неки од њих су одлучни да стекну знања неопходна за напредак својих домовина, а неки међу њима (који су у Југославији видели прозор у свет Запада) подлегли су чарима живота ван контроле породица и држава које су их послале.

Документа приказују наличје живота студената из шароликих земаља Африке и Азије. Има више примера расистичких испада југословенских студената и

74

Депеша Амбасаде СФРЈ у Њу Делхију поводом намере да се филмови „Скупљачи перја“ Александра Саше Петровића и „Заседа“ Живојина Павловића дистрибуирају у Индији, 1970. (АЈ, 559-69-153).

²⁵ АЈ, 559-81-182, *Изложба југословенске књиге у СССР, односно совјетске у ФНРЈ 1961.*

²⁶ АЈ, 559-143-305, *Филм „Битка на Неретви“*; Иван Хофман, *Филм Битка на Неретви, цар Самуило и Бугари – три документа из 1967. године*, Архив 1–2, Београд, 2017, 272-286.

грађана према „обојеним“ студентима, али и примера агресивног понашања појединих стипендиста према домаћинима (обично у пијанству). Поједина документа сведоче о обрачунима између сâмих страних стипендиста (јер су политичке сукобе из домовине пренели у нову средину). Чести су били случајеви обољевања због климе и хране на коју нису навикли (или случајева погоршања хроничних болести донетих из домовине). У грађи је забележено неколико случаја самоубиства стипендиста у стању душевног растројства, а има забележених и, кажимо слободно, симпатичних случајева: када се студент из Републике Мали потукао са милицијом бранећи укаљану част локалне проститутке.²⁷

Документа настала на прелазу из 60-те у 70-те године садрже посебну димензију која надилази спољну политику Југославије: она представљају сведочанство постепене, али незауостављиве дезинтеграције СФРЈ. Дуготрајне припреме изложбе *Уметност на тлу Југославије кроз векове* (која је била отворена у Паризу 1971) претвориле су се у арену на којој су се сукобљавале националне партијске бирократије око питања чија национална уметност боље репрезентује целину југословенске социјалистичке уметности, па јој стога треба дати предност.²⁸

У ЧЕМУ СЕ ОГЛЕДА ЗНАЧАЈ ФОНДА

Пре но што дамо оцену о значају фонда *Савезна комисија за културне везе са иностранством*, било би добро да погледамо шта је то у фокусу научне историографије, када је спољна политика социјалистичке Југославије у питању. Прегледом монографија и расправа закључили бисмо да је политика на највишем нивоу главни предмет интересовања историчара и других стручњака који се баве историјом међународних односа и спољне политике ФНРЈ/СФРЈ. То су састанци, разговори, договори и уговори највиших представника Југославије и других земаља.²⁹ Прегле-

²⁷ АЈ, 559-177-367, *Поверљива грађа о стипендијама и стипендистима I*; АЈ, 559-177-368, *Поверљива грађа о стипендијама и стипендистима II*; АЈ, 559-200-416, *Страни држављани на студијама у Југославији (1956–1957)*; АЈ, 559-201-417, *Страни држављани на студијама у Југославији (1957– 1958)*; АЈ, 559-201-418, *Страни држављани на студијама у Југославији (1959)*; АЈ, 559-202-419, *Страни држављани на студијама у Југославији (1960)*; АЈ, 559-202-420, *Страни држављани на студијама у Југославији (1961)*; АЈ, 559-203-421 *Страни држављани на студијама у Југославији (1962)*; АЈ, 559-203-422 *Страни држављани на студијама у Југославији (1956– 1957)*; АЈ, 559-204-423 *Страни држављани на студијама у Југославији (1963)*; АЈ, 559-204-423 *Страни држављани на студијама у Југославији (1964)*; АЈ, 559-204-424, *Страни држављани на студијама у Југославији (1965)*; АЈ, 559-205-425, *Страни држављани на студијама у Југославији (1966)*; АЈ, 559-206-426, *Страни држављани на студијама у Југославији (1967– 1969)*; АЈ, 559-206-427, *Страни држављани на студијама у Југославији (1970– 1971)*.

²⁸ АЈ, 559-96-216, *Изложба „Уметност на тлу Југославије кроз векове“ (1967–1969)*; АЈ, 559-96-217, *Изложба „Уметност на тлу Југославије кроз векове“ (1970)*; АЈ, 559-97-218, *Изложба „Уметност на тлу Југославије кроз векове“ (1971)* и АЈ, 559-97-219, *Изложба „Уметност на тлу Југославије кроз векове“ – седнице Организационог одбора*.

²⁹ Узмимо на пример: Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*, Zagreb, 1988; Драган Богетић, *Корени југословенског опредељења за несвр-*

дом зборника докумената у издању Архива Југославије и изложби које је архив организовао долазимо до истог закључка.³⁰ Поштујемо труд свих оних који су до сада научно и стручно обрадили ову тему, али држимо да су њихови радови ипак једнодимензионални. Они нам дају врло прецизну слику о намерама како југословенске дипломатије, тако и дипломатије оне друге стране, али не дају нам одговоре (или дају недовољно прецизне) на питање како је политика формулисана на највишем нивоу била спроведена у пракси, да ли је уопште била спроведена или је, како се то народски каже, остала мртво слово на папиру.

Узрок те једнодимензионалности требало би тражити у коришћеној архивској грађи: највећи део монографија и зборника докумената настао је на основу забелешки са састанака највиших представника држава, на основу њихове преписке са одговорним службама и стручњацима, те на основу склопљених међудржавних споразума. Таква изворна грађа нас не спушта на ниво обичног, тзв. малог човека, онога за кога је неко рекао да „трпи историју“. Грађа фонда *Савезна комисија за културне везе са иностранством* управо попуњава ту празнину. Читајући извештаје о турнејама извођачких уметника и ансамбала и(ли) о боравку југословенских студената и стручњака у иностранству, постајемо сведоци њихових проблема, недоумица и искушења при додиру са другачијим културама; постајемо свесни како су се осећали стипендисти из тзв. земаља у развоју док су се школовали у Југославији, како су трпели због предрасуда домаћина (односно какве су они предрасуде гајили према Југословенима), што је повремено доводило до трагичних последица.

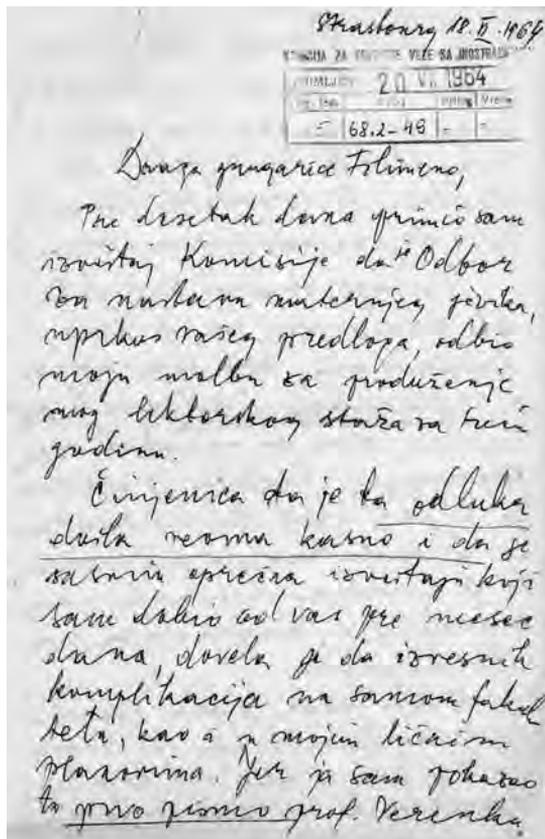
Дакле, значај фонда *Савезна комисија за културне везе са иностранством*, као извора за проучавање спољне политике Југославије 1949–1971, огледа се у томе што представља важну допуну свим оним архивским фондовима који покривају високу државну политику. Самим тим, укупно сагледавање спољне политике Југославије у датом хронолошком оквиру остало би непотпуно без консултовања грађе овог фонда.

станост, Београд, 1990; *Isti, Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Београд, 2000; *Isti, Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956–1961*, Београд, 2006; Александар Животић, *Југославија и суседска криза 1956–1957*, Београд, 2008; *Isti, Југославија, Албанија и велике силе 1945–1961*, Београд, 2011; *Isti, Југословенско-совјетске војне супротности 1947–1957*, искушења савезништва, Београд, 2015.

³⁰ *Југославија–Индонезија 1945–1967. Истраживања и документа*, приредили Љубодраг Димић, Александар Раковић, Миладин Милошевић, Београд, 2014; *Југославија – Сједињене Америчке Државе, поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава 1944–1980*, приредили Миладин Милошевић, Нада Пантелић, Београд, 2014; *Југославија – Сједињене Америчке Државе, сусрети и договори највиших званичника Југославије и САД 1955–1980*, приредили Миладин Милошевић, Драган Богетић, Београд, 2017; *Југославија – СССР, сусрети и разговори на највишем нивоу руководилица Југославије и СССР 1946–1964*, одговорни приређивач Љ. Димић, Београд, 2014; *Југославија – СССР, сусрети и разговори на највишем нивоу руководилица Југославије и СССР 1965–1980*, приређивачи Л. А. Величанскаја и др., Београд, 2016; *Југословенско-алжирски односи 1956–1979*, приредили Миладин Милошевић, Нада Пантелић, Београд, 2014; *Југословенско-ирачки односи 1955–1979, документа о спољној политици Југославије*, приредили Нада Пантелић, Милан Медаковић, Београд, 2015.

РЕЗИМЕ

Задатак Архива Југославије је да чува документарну баштину Југославије у хронолошком опсегу од 1918. до 2006. године, али се грађа настала радом појединих државних институција још увек не налази у његовом поседу. То се пре свега односи на фондове као што су Министарство иностраних послова ФНРЈ, Државни секретаријат за иностране послове ФНРЈ, Савезни секретаријат за иностране

Писмо Данила Киша, лектора српскохрватског језика на Универзитету у Срасбуру, 1964. (АЈ, 599-173-359).

Жалба два студента из Јужне Родезије поводом различитих облика дискриминације које доживљавају на студијама у Југославији, 1963. (АЈ, 559-177-368).

послове СФРЈ и фондове дипломатско-конзуларних представништава ФНРЈ/СФРЈ, који се још увек налазе у поседу творца. Ову празнину попуњава један број фондова Архива Југославије насталих радом институција које су у свом домену имале неке од послова међународне сарадње и размене. Међу њима нарочито место припада Савезној комисији за културне везе са иностранством (АЈ, 559).

Савезна комисија за културне везе са иностранством основана је 1953. године са задатком да успоставља, развија и одржава културно-просветне везе ФНРЈ са другим земљама и међународним организацијама. Институција је, упркос повременим променама организационе структуре, задржала две основне надлежности: сарадњу и размену на пољу културе и уметничког стваралаштва и сарадњу и размену у области просвете и науке.

78 Грађа Фонда прати еволуцију спољне политике Југославије од отварања земље према Западу, преко помирења са СССР и земљама Варшавског уговора, до Југославије као предводнице Покрета несврстаних. Документа приказују како су култура и уметност били коришћени као оруђе спољне политике ФНРЈ/СФРЈ, те како су култура и уметност, али и просвета и наука, били претворени у средства којима је Југославија настојала да оствари непосредан политички утицај на бивше колоније, односно новоформиране државе на широком простору Азије и Африке.

Поједини документи говоре о сукобима националних партијских бирократија око питања чији уметници и ансамбли треба да уживају предност приликом гостовања у иностранству, те чије уженационално стваралаштво најбоље репрезентује југословенску социјалистичку културу. То су посредна сведочанства постепеног распадања југословенске федерације.

Савезна комисија за културне везе са иностранством била је укинута у склопу уставних промена 1971. којима су националне партијске бирократије убрзале процес конфедерализације југословенске федерације. Највећи део послова из њене надлежности био је спуштен на републички ниво, а део је преузео Савезни завод за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављена архивска грађа:

Архив Југославије, Београд (АЈ)

- Савезна комисија за културне везе са иностранством (559)
- Комитет за културу и уметност при Влади ФНРЈ (314)
- Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ (315)
- Савет за науку и културу Владе ФНРЈ (317)

Монографије:

- Bekić, Darko. *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*, Zagreb, 1988.
- Богетић, Драган. *Корени југословенског опредељења за несврстаност*, Београд, 1990.
- Vogetić, Dragan. *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd, 2000.
- Петрановић, Бранко. *Југославија на размеђу (1945–1950)*, Подгорица, 1998.

Информативна средства:

- Пијевац, Мр Комнен; Милошевић, Миладин; Боричић, Вукман. *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Београд, 2000.
- Хофман, Иван. *АЈ–559, Савезна комисија за културне везе са иностранством 1953–1971 (1946–1971), сумарно-аналитички инвентар*, Архив Југославије, Београд, 2018.

Чланци и расправе:

- Ераковић, Видосава. *Однос југословенске државе према архивама 1945–1952, прокламовано и стварно*, Архив 1–2, Београд, 2013.
- Перишић, Мирослав. *Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем. Култура – ослонац, претходница и саставни део спољне политике*, Писати историју Југославије: виђење српског фактора, Београд, 2007.
- Теодосић, Драган. *Извештаји Владимира Белоусова, стипендисте Владе ФНРЈ*, Архив 1–2, Београд, 2012.
- Хофман, Иван. *Филм Битка на Неретви, цар Самуило и Бугари – три документа из 1967. године*, Архив 1–2, Београд, 2017.
- Milanović, Biljana. *Sounding the Turn to the West: Music and Diplomacy of Yugoslavia After the Split with the USSR and the Countries of the “People’s Democracy” (1949–1952)*, The Tunes Of Diplomatic Notes. Music And Diplomacy In Southeast Europe (18th–20th Century). Edited By Ivana Vesić, Vesna Peno, Boštjan Udovič, Belgrade –Ljubljana 2020, 185–202.

- Slavković, Božica. *Jugoslovensko-albanska saradnja u oblasti kulture, nauke i prosvete 1945–1948*. Istorija 20. veka, XXX, 3, Beograd, 2012.
- Hofman, Ivan. “*Folklore Diplomacy*” – *The Role of Musical Folklore In Yugoslavia’s Foreign Policy 1949–1971*, *The Tunes Of Diplomatic Notes. Music And Diplomacy In Southeast Europe (18th–20th Century)*. Edited By Ivana Vesić, Vesna Peno, Boštjan Udovič, Belgrade – Ljubljana 2020, 203-227.

Интернет страница:

- Архив Југославије, <http://www.arhivyu.gov.rs/>

Ivan HOFMAN

**THE FEDERAL COMMISSION FOR CULTURAL
RELATIONS WITH FOREIGN COUNTRIES – A SOURCE
FOR STUDYING YUGOSLAV FOREIGN POLICY
1949-1971**

Summary

The mission of the Archives of Yugoslavia is to preserve documentary heritage of Yugoslavia in the chronological range from 1918 until 2006, but the archival materials created by the work of certain state's institutions are not in its possession yet. Those are mainly the fonds of the Ministry of Foreign Affairs of the Federal People's Republic of Yugoslavia (FPRY), the Federal Secretariat for Foreign Affairs of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), and fonds of the diplomatic-consular representative offices of the FPRY/SFRY that are still at their creators. This gap is filled with certain numbers of fonds of the Archives of Yugoslavia created by the work of institution which scope of work partially included international cooperation and exchange. Among them, *The Federal Commission for Cultural Relations with Foreign Countries* holds a special place (AJ, 559).

The Federal Commission for Cultural Relations with Foreign Countries was founded in 1953 with the task of establishing, developing, and maintaining cultural and education ties of FPRY with other countries and international organizations. Despite occasional changes of organizational structure, the institution kept two of its basic jurisdiction: cooperation and exchange in the field of culture and art, and cooperation and exchange in the field of education and science.

The material of the fond follows evolution of Yugoslav foreign policy since opening of the country toward West, through the reconciliation between Yugoslavia and the Soviet Union and the countries of the Warsaw Pact, to Yugoslavia as leader of The Non-Aligned Movement. Documents show how art and culture were used as tools of the foreign policy of the FPRY/SFRY; how art and culture, education and science were turned into tools by which Yugoslavia tried to accomplish direct political influence on Asia and Africa.

Certain documents show conflicts between the national party's bureaucracies regarding the question which artists and ensembles should be chosen for international tours, which national/ethnic art forms present best Yugoslav socialist culture. These are indirect testimonies of the gradual disintegration of the Yugoslav federation.

The Federal Commission for Cultural Relations with Foreign Countries was terminated during the constitutional changes in 1971 by which the national party's bureaucracies sped up the process of dissociation the Yugoslav federation. Most of its work was lowered to the republics' level, and transferred partly to the Federal Administration for International Scientific, Educational, Cultural and Technical Cooperation.